

КОНОТАТИВНА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ БАЙКИ І ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

А.О. Кравченко, студентка групи ФУб-1-14-4.0д, IV курс, спеціальність «Філологія (українська мова і література)».

Науковий керівник: Т.Л. Видайчук, доцент кафедри української мови, кандидат філологічних наук.

У статті розглянуто основні особливості конотації, її функції у мовленні; проаналізовано лексичний шар українських байок першої половини ХІХ ст. та здійснено класифікацію лексики із конотативним значенням.

Ключові слова: конотативна лексика; семантика слова; байка.

Актуальність та доцільність дослідження. Поняття лексичного значення слова – широка і дискусійна проблема у дослідженнях мовознавців. У контексті цього питання менш дослідженим та описаним є явище конотативного значення. Актуальність визначається і недостатнім вивченням питання лексики байок першої половини ХІХ ст. загалом, і конотативної лексики зокрема.

Метою статті є дослідження конотативної лексики байки І половини ХІХ ст., визначенні її наявності та важливості у цьому жанрі.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) схарактеризувати явище конотації (визначити особливості, функції та типи класифікацій);
- 2) виокремити із загального масиву лексики байок П. Білецького-Носенка, П. Гулака-Артемівського, Є. Гребінки, Л. Глібова конотативну лексику;
- 3) здійснити тематичне групування конотативної лексики досліджуваних байок.

Аналіз останніх публікацій. Особливо важливими для сучасного українського мовознавства у питанні конотативної лексики є дослідження таких науковців: А. М. Барабулі, Н. І. Бойко, А. А. Буряка, Н. В. Гуйванюк,

О. В. Дикан, Т. А. Космеди, І. М. Літвінчук, М. І. Навальної, Н. Г. Ходаковської, О. А. Шумейко та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конотативне значення – це емоційні, експресивні, стилістичні «додатки» до основного значення слова [3, с. 188]. Оскільки це явище є малодосліджуваним, між науковцями й досі немає спільної думки щодо межі між конотативним та денотативним значенням. Проаналізувавши роботи, присвячені питанню конотативної лексики, можемо говорити, що конотація – це така семантична сутність слова, яка, входячи до семантики мовних одиниць, виражає емотивно-оцінне та стилістично марковане ставлення мовця до дійсності, до об'єкта мовлення тощо. Лексику із конотативним значенням виявляємо у протиставленні нейтральна – експресивна лексема. У контексті досліджень конотативної лексики не можна оминати поняття оцінності, емоційності та експресивності.

За О. А. Шумейко **оцінність** – це семантична категорія, яка, ґрунтуючись на протиставленні часткових значень негативної, позитивної чи нейтральної оцінки, передає ставлення мовця до названого предмета, явища чи поняття [7].

Емоційність - переживання людиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя; душевне переживання, почуття людини [5].

За В. Н. Телією **експресивність** – це суб'єктивна модальність, відображення у змісті мовних сутностей емотивного ставлення суб'єкта мовлення до елементів зовнішнього чи внутрішнього світу людини [6]. Конотація у мовленні передається за допомогою: суфіксів пестливості та ласкавості, або, навпаки, згрубілості та збільшення; вигуків; основоскладання за умови, що у словотворенні беруть участь основи, які вже мають у своїй семантиці оцінну або емотивну експресивність; метафоричних та метонімічних образів; вживання двох слів із протилежним значенням (оксиморону); введенням у мовлення (твір) лексем, які лежать за межами літературної мови (жаргонної лексики, розмовних слів, просторіччя,

лайливих слів), та їх вживання для відтворення певного соціального середовища; перифразу; порівняння.

За сферою вживання лексика із конотативним значенням найбільше притаманна розмовному, художньому стилям, меншою мірою для публіцистичного та конфесійного стилів. Неприпустиме її вживання в офіційно-діловому та науковому стилях.

Найбільшою мірою конотативна лексика вживається у розмовному стилі. Вона слугує тут для вираження ставлення, емоцій, оцінки мовця до навколишнього середовища, до подій, до інших мовців чи об'єктів. Це лексика, яка робить мовлення кожної людини унікальним та живим, дає можливість визначити емоційний стан мовця, його культурний та психічний розвиток тощо.

У художньому стилі лексика із конотативним значенням виконує наступні функції: формує в читача образ автора, його почуттєві стани, ставлення та оцінка того, що відбувається в тексті; творить текст, виконуючи виражально-зображальну функцію та створюючи емоційно-оцінний текстовий простір; творить образ персонажів, їх розумові здібності, зовнішність, фізичний та психічний стан, індивідуальність мовлення тощо.

Щодо класифікацій конотативної лексики, то свої класифікації розробляли такі дослідники як Г. Д. Тимошик (класифікація лексики з погляду стилістичної маркованості), В. Ф. Загороднова (класифікація власне оцінної лексики), Н. І. Бойко.

Цікавою та малодослідженою базою у питанні вивчення конотативної лексики є байки української літератури, зокрема першої половини XIX ст. Проаналізувавши байкарську спадщину П. Гулака-Артемівського, П. Білецького-Носенка, Є. Гребінка та Л. Глібова, можемо говорити про сильне експресивне забарвлення творів. Для полегшення аналізу тематичних груп конотативної лексики байок **виділимо три рівні**:

- 1) Рівень семантики одного слова.

2) Рівень семантики фрази (її експресивного забарвлення).

3) Рівень семантики фрагменту:

На рівні **семантики одного слова** можемо виокремити такі тематичні групи:

1. Назви осіб:

а) негативні найменування (пейоративи): *словодур, ледащо, злодюга, катюга, мурмило, навіжний, псяюха, бурлака, віршомаз, бідаха, цокотуха, погана твар, проклятий люд, бурмило, пройдисвіт* та ін.;

б) позитивні найменування (меліоративи): *мій голубе, добродійко, благодій, братця, пане-брате* та ін.;

в) пестливі найменування: *сеструненько, кумонько, серденько, рибоньки, рибалочка, дядечку, вівчарики, кумасенько, сердека, котусю–батечку, поросятко, ягнятко, теля, баранчик* та ін. Зрідка з метою створення зменшувально-пестливого значення використовувались суфікси згрубілості: *сиротина* (Л. Глібов).

2. Назви явищ та предметів:

а) негативне значення: *баньки, шкапа, пика, рило* та ін.;

б) пестливе значення: *хлівець, дручок, сім'ячка, пионця, слізки, брівки, коханнячко, зіроньки, м'ясце, сонечко, сінце, хлібець, травиця, голівонька* та ін.;

3. **На позначення дій:** *придиба (пішки), напридивишсь, витребенькувати, прилізиши (із хрестин), попхався, мерцій чухрай, мимрити, окульбачити, лихий ізніс, бриніли (квіти), зашамотіли, гатити, колотити, тріснути, стусонутти, захмилити* та ін.

4. Ознаки:

а) осіб: *миришаве (Ягня), стохитрая, стонегодна, носата (Лисиця), цибата (Цапля), дурний, паскудний, лукавий (як) біс, доїдливий (Комар), проклятуций, мордатий, молодець, биструшечко, вертушечко* та ін.;

б) предметів, дій: *маленькі, гарненько, дрібненькі, тихесенько (підкрався), смирененько (лежать), більшенький (шматок)* та ін.

5. **Вигуки:** «Ох леле!», «Лишенько!», «Та цур йому!», «Боже мій!» та ін.

На рівні семантики фрази можна виокремити:

1. **Вставні конструкції, висловлювання, що демонструють ставлення мовця до об'єкта мовлення (звертання):** «лукавий враг безбожний», «Мій бідний друже!», «На що, до халепи, той розум людям здався?», «Щоб дурням на сей спрос цур дурнів відвічать», «Бо по Сулі – чорти б їх мучив матір – Пливуть хлівці, стіжки, діжки, усякий крам» та ін.

2. **Фрази, що характеризують певну дію:** «Буває два панки так чубляться за спадки», «На здобич хутко сів Да й вдрав во всі лопатки», «Лукаві брехуни на вигадки багаті!», «молов свою латину», «Знишка на глум хапать за жижки», «Як здумаю - печінки тліють!» та ін.

3. **Фрази, що характеризують міру:** «А їх тогді було до хріна на селі», годив Рябко їм, мов болячці й чиряку», «голову похнюпивши між плечі, насупившись сидить» та ін.

4. **Лайливі фрази:** «Геть к бісу, дрібна твар!», «гаспидська дрючина», «песька я дитина», «Та цур тобі!..», «Чорт би убив твого, Явтух, з панами батька, І дядину, і дядька...», «сяку мати та таку!», «Цур дурня! Навісний!», «Бач, шкапо гаспидська..», «Типун вам на язык!» та ін.

5. **Порівняльні конструкції:** «В гаю ти як живеш? Голодним гайдамакою?», «гавка, скавучить, Що сучий син, коли аж в вухах не лящить», «деруть Рябка, мов пір'я», «але Рябків язык Був в роті спутаний, неначе пупом з лик, І терготав щось, як на сідалі індик», «Ніс скопив, мов гринджоли», «джеркотять, як гуси, по-німецьки», «Із злості, як москаль» та ін.

6. **Фразеологічні конструкції та приказки, прислів'я:** на вітер побрехать (погавкати), «скоштовав Березової кашки», «Чи баба з воза, – що ж? велика дуже вада!.. Кобилі легший віз, сьому кобила й рада», «і усом не моргає», «Що, братику, посіяв, те й пожни!», «Що декому, мовляли, можна, – другим

зась», «Уся худібонька пропала, Неначе язиком корова ізлизала», «Як не піймав, то й не кажи, що злодій», «Що добренько роби, то добре й буде» та ін.

Рівень семантики фрагменту тексту

У байках, на рівні фрагменту, найяскравішими є частини Postfabulatio – ті, які містять мораль. Проте хотілося б зазначити, що у фрагменті може бути 1–2 слів із конотативним значенням, проте у контексті вони наповнюють цілий уривок певним відтінком емоції та оцінки.

*Навчає баєчка великого й малого,
Бо заповідано давно,
Що краще зернятко своє одно,
Ніж цілі ворохи чужого.
І не на свій, як кажуть, коровай
Очей не поривай. (Л. Глібов)[11, 92]*

Нагромадження слів із конотативним значенням зумовлюють колоритність емотивного монологу чи діалогу, опису когось чи чогось тощо.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Конотація є складним явищем у контексті лексичного значення слова. Ми прийшли висновку, що значення будь-якого слова, яке несе у собі хоча б елементи оцінності, емоційності чи експресивності можна вважати таким, яке містить конотацію, тобто є або конотативним, або з конотативним мікроелементом. Аналіз байкарської спадщини I половини XIX ст. дозволяє констатувати, що такі тексти містять велику кількість конотативів. Оскільки до вивчення питання конотативного значення слова зверталось відносно невелика кількість дослідників, робота із цим аспектом лексичного значення є перспективною. Для більш детального, точного та якісного опису будь-якого явища потрібно його якомога більше та ширше розглядати у конкретних мовленнєвих ситуаціях. Таким чином перспективним є і подальший аналіз лексики художніх творів загалом, і обраних нами байок зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко Н.І. Семантична основа лексичної експресивності / Н.І. Бойко // Лінгвостилістичні студії. – 2016. – Вип. 4 – С. 39–54.
2. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: проблеми семантики і функціонування : Автореф. дис. канд. філ. наук: 10.02.01 / Н.І. Бойко; Київ, НАН України, Інститут української мови. – К., 2006. – 39 с.
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : підручник для студентів філологічних спеціальних вищих навчальних закладів / М.П. Коерган. – К. : Академія, 2001. – 368 с.
4. Мацько Л. І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови : [підручн. / за ред. Л. І. Мацько]. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
5. Словник української мови: в 11 томах. – Том 2, 1971. – Електронний ресурс. Режим доступу: <http://sum.in.ua>
6. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Отв. ред. А.А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 143 с
7. Шумейко О. А. Оцінна лексика як засіб творення комічного в сучасній українській поезії / О. А. Шумейко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство. –2009. – Т. 17. – Вип. 15(2). –С. 166–172. – Електронний ресурс. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumo_2009_17_15%282%29__28

The article characterized the main features of connotation and its functions; analyzed lexical layer of Ukrainian thin story of the first half of the 19 century. In article was made classification of vocabulary with connotative values.

Key words: *connotation, word`s semantics; thin story; group of words with connotative meaning.*